

Politika, prosvjeta, nacionalnost i rat u 19. i 20. stoljeću

UDK 373 (497.5-3 Slavonija) "1875/1885"
Izvorni znanstveni članak

Dinko Župan

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica Slavonski Brod)

UTJECAJI MAŽURANIĆEVE REFORME ŠKOLSTVA NA PUČKO ŠKOLSTVO U SLAVONIJI (1875.-1885.)

Analizirajući Mažuranićevu reformu školstva, autor pokušava pokazati kakav je ona utjecaj imala na razvoj tadašnjeg slavonskog pučkog školstva.

1. Uvod

Modernizacija školskog sustava, koju karakteriziraju sekularizacija i demokratizacija, gotovo u svim evropskim zemljama započinje tijekom 19. stoljeća. U Habsburškoj Monarhiji ona se događa gotovo dva desetljeća ranije nego u nekim zapadnoevropskim zemljama. Prvi moderni školski zakon u Monarhiji donosi ugarski parlament 1868., a godinu dana kasnije zakon o osnovnom školstvu dobivaju i austrijske zemlje. U Hrvatskoj modernizacija obrazovnog sistema započinje donošenjem *Zakona ob ustroju pučkih škola i preparandijah* iz 1874., kada ban Ivan Mažuranić potaknut liberalnim reformama u austrijskom dijelu Monarhije sličnim zakonskim aktima pokušava provesti modernizaciju unutar tadašnjih institucija.

Horst Haselsteiner u svom ogledu *Škola i obrazovanje u Ugarskoj u doba dualizma* naveo je četiri glavne funkcije liberalne prosvjetne politike¹, koje djelomično karakteriziraju i Mažuranićevu reformu školstva. Prosvjetna funkcija te politike bila je obrazovanje učenika prema potrebama građanskog društva posredovanjem poželjnih znanja i vještina. Odgojna funkcija obrazovnog sistema prema toj politici bila je prenošenje sustava vrijednosti

¹ Horst Haselsteiner, *Ogledi o modernizaciji u srednjoj Europi* (Zagreb, 1997) 275. Te četiri funkcije u Haselsteinerovom modelu slične su četirima kategorijama (unifikacija, sistematizacija, diferencijacija i specijalizacija) koje A. Green preuzima od M. Archer u objašnjenju složenih odnosa između moderne države i obrazovnog sustava. Vidi Andy Green, *Education and state formation: the rise of education systems in England, France and the USA* (London, 1992) 71.

(morala) koji je bio u skladu s normativnim ustrojem sekularne nacionalne države. Treća funkcija te se politike odnosila na socijalizaciju kojom se nastojalo prilagoditi učenike modernom diferenciranom građanskom društvu. Četvrta funkcija - funkcija emancipacije bila je stup svake liberalne obrazovne politike, a odnosila se na omogućavanje pristupa školskom sistemu što većem broju djece, bez obzira na njihove etničke, klasne, vjerske i spolne razlike.

Osim povezanosti s procesima sekularizacije, demokratizacije i modernizacije razvoj osnovnog školstva u uskoj je vezi i s razvojem nacionalizma. Utjecaj obrazovnog sistema na razvoj nacionalizma bio je velik, što ističu i mnogi teoretičari koji školskom sistemu daju važno mjesto u nastanku nacija. Tako se prema Gellnerovu mišljenju formiranje nacija ne može razumjeti bez uvida u obrazovni sistem određenog vremena. U Gellnerovu modelu nastanka nacije jedan od glavnih tri čimbenika je pristup obrazovanju putem kojeg se dolazi do participacije u visokoj kulturi.² Distribucijom visoke kulture, putem školskog sistema, omogućuje se homogenizacija nacionalnog kulturnog polja. Političke jedinice koje ne mogu održavati nacionalnu "obrazovnu piramidu", čiju bazu čine osnovne škole a vrh ustanove visokoga obrazovanja, nisu u stanju uspostaviti kulturno homogeno polje, a samim tim i osnovni princip nacionalizma - koji prema Gellneru nastoji kulturni i politički poredak učiniti istovjetnim. Razvoj nacionalizma je prema Hobsbawmu neodvojiv od ere liberalizma (1830-1880) u kojoj je "princip nacionalnosti" promijenio kartu Evrope. Upravo u tom razdoblju na poticaj liberalnih vlada zapadnoevropskih zemalja donose se zakoni o školstvu, kojima se moderniziraju tradicionalni obrazovni sistemi (u Engleskoj 1870, a u Francuskoj 1882). Provedba tih zakona izazvat će "obrazovnu revoluciju" koja će omogućiti daljnju demokratizaciju građanskog društva.³ Realizacija ideje obrazovanja čitavog stanovništva predstavljala je radikalni zaokret u odnosu na praksu tradicionalnih obrazovnih institucija, a svoj izvor je imala u ranim liberalnim teorijama o jednakosti šansi.

Razvoj standardiziranog i općeg obrazovanja, u koje se nastojalo uključiti cijelo stanovništvo, omogućio je tako pojavu masovnog nacionalizma čiji počeci u većini evropskih zemalja padaju oko 1880. godine, kada masovna politika i demokratizacija postaju sve značajniji čimbenik modernog društva. Da bi se što bolje mogla razumjeti ta preobrazba nacionalizma u masovni fenomen, potrebno je poznavati i obrazovne sisteme koji su to omogućili. Hobsbawm smatra da se glavni politički problem tadašnjih modernih država odnosio na pitanje građanske lojalnosti i identifikacije građana s državnom vlašću. Taj je problem bio najosjetljivije pitanje s gledišta države, a najbolje je mogao biti riješen putem identifikacije stanovništva s "nacijom", jer su tra-

² Vidi Ernst Gellner, *Nacije i nacionalizam* (Zagreb, 1998) 109.

³ Prema Talcottu Parsonsu glavni su doprinosi "obrazovne revolucije" za daljnji razvoj modernog društva: širenje jednakosti šansi, jednakost državljanstva svih građana i profesionalizacija. Vidi Talcott Parsons, *Društva* (Zagreb, 1991) 246.-250.

dicionalni oblici lojalnosti kao što su legitimitet dinastije i božansko pravo gubili na važnosti. Tako su tadašnje vlasti nastojale stvoriti novu "građansku religiju" (patriotizam), a sistem općeg obrazovanja bio je najbolje rješenje za stvaranje tog novog oblika građanske lojalnosti. "Države su, naravno, koristile sve snažniju mašineriju za komuniciranje sa svojim stanovnicima (prije svega osnovne škole) za širenje slike i nasljeđa "nacije", usađivanja osjećaja povezanosti s njom i vezivanja svih sa zemljom i zastavom, često 'izmišljajući tradicije', pa čak nacije, u tu svrhu."⁴ No to ne znači da je obrazovno-odgojni sistem kao jedan od glavnih ideoloških aparata građanskog društva proizveo naciju,⁵ jer kako s pravom upozorava Gellner, nacija nije "ideološki izum", ona je ukorijenjena u samoj strukturi modernog društva.

Univerzalno obrazovanje bilo je nužno za nastanak modernog društva i njegovih institucija, jer je ono omogućilo komunikaciju u standardiziranom mediju i pismu. Putem općeg obrazovanja, koje je podrazumijevalo zajedničke nastavne programe i udžbenike na određenom političkom području, kod učenika i nastavnika stvaran je osjećaj istovremenosti, koji je za Benedicta Andersona jedan od glavnih uvjeta za stvaranje nacije kao zamišljene zajednice.⁶ Tisuće učenika učili su iz istih udžbenika pomoću kojih su trebali zadobiti osjećaj zajedništva.⁷ Školsko obrazovanje kao sekundarna socijalizacija tako je postalo jedan od glavnih načina stjecanja nacionalnog identiteta. Kroz nastavu povijesti učenici su učili o zajedničkoj prošlosti, na nastavi zemljopisa kroz školske zemljovide dobivali su predodžbu o zajedničkom prostoru, a pomoću standardizirana književnog jezika trebali su participirati u kulturi koja više nije bila vezana samo za lokalnu i regionalnu tradiciju. Uglavnom kroz te nastavne predmete stvarana je i konstruirana zajednička tradicija koja je trebala homogenizirati kulturno polje⁸ i prevladati pučke i regionalne kulture. Pri tome se, kako primjećuje Gellner događala kontradikcija jer je većina tih novonastalih "tradicija" svoj sadržaj uzimala iz pučkih kultura koje su se nastojale potisnuti. Povijesni kontinuitet na kojem su nacionalisti toliko insistirali zapravo je prikrivao diskontinuitet koji stoji u osnovi nastanka nacija. Taj diskontinuitet koji donosi moderno građansko društvo vidljiv je

⁴ Eric Hobsbawm, *Nacije i nacionalizam* (Zagreb, 1993) 100.

⁵ O Althusserovoj ideji školstva kao ideološkog državnog aparata vidi Michael Haralambos, *Uvod u sociologiju* (Zagreb, 1994) 179-180.

⁶ Benedict Anderson, *Nacija: zamišljena zajednica* (Zagreb, 1990) 40.

⁷ O ideologizaciji tadašnjih hrvatskih udžbenika vidi Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi: Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.* (Zagreb, 1992) 114-143., 166-178., 210-239.

⁸ Homogenizacijom kulturnog polja postiže se kulturna integracija koja je usko vezana uz nacionalnu integraciju. "Kulturna integracija ostvaruje se: a) razvojem školstva, obrazovanja, pismenosti; b) razvojem književnog jezika, književnosti, znanosti i više kulture uopće; c) organizacijom nacionalnih kulturnih i znanstvenih institucija; d) stvaranjem novih kulturnih vrijednosti; e) utemeljenjem posve novih integracijskih kulturnih nacionalnih osnovica." Petar Korunić, "Fenomen nacije: porijeklo, integracija i razvoj", *Historijski zbornik*, god. LIII. (2000) 77.

kroz niz ekonomskih, političkih, kulturnih, socijalnih, pravnih, komunikacijskih i znanstvenih promjena. Te promjene pratila je i sekularizacija. Tijekom procesa sekularizacije religijski sustav izgubio je funkciju odgoja i obrazovanja koju je preuzeo državni školski sustav. I Mažuranićeva reforma školstva odvijala se u znaku sekularizacije, koja unutar obrazovno-odgojnog sustava nije provedena u potpunosti, ali je ipak dovela do važne funkcionalne diferencijacije tadašnjeg društva.

2. Mažuranićeva reforma školstva

Unutrašnji razlozi Mažuranićeve reforme školstva⁹ mogu se pratiti još od ranih zahtjeva za preustrojem školstva koji su prvi put bili jasno izraženi tijekom revolucionarnog pokreta 1848/9. i uobličeni u školskoj osnovi iz 1849. godine.¹⁰ U šezdesetim godinama s razvojem obrazovne zajednice zahtjevi za reformom školstva bivaju izraženi kroz niz predloženih osnova (Klaićeva, Vončinina i Filipovićeve) koje su jasno pokazale htijenje pripadnika učiteljske zajednice za modernizacijom obrazovnog sustava.¹¹

Uz te unutrašnje razloge postojali su vanjski uvjeti koji su bili odlučujući u Mažuranićevoj reformi školstva. To je prije svega donošenje liberalnog ustava u prosincu 1867. u austrijskom dijelu Monarhije. On je omogućio donošenje niza liberalnih zakona u čitavoj Habsburškoj Monarhiji.¹² Ugarski ministar kulture Jozsef Eötvös bio je glavni inicijator donošenja prvog modernog zakona o pučkom školstvu u Monarhiji. Tim zakonom iz 1868. država je preuzela nadzor i upravu nad školstvom, a djelovanje konfesionalnih škola bilo je dopušteno samo pod određenim uvjetima.¹³ U svibnju 1869. i za austrijski dio Monarhije proglašen je "Državni zakon o narodnim školama"¹⁴, koji je jasno izražavao liberalna načela o omogućavanju osnovnog obrazovanja za svu djecu bez obzira na njihove vjerske, nacionalne, spolne i klasne razlike.

⁹ O Mažuranićevoj reformi školstva vidi Mirjana Gross, *Prema hrvatskom građanskom društvu* (Zagreb, 1992) 402-414.

¹⁰ O školskoj osnovi iz 1849. i radu Odbora za uređenje školstva i vjerozakona vidi Tomislav Markus, *Hrvatski politički pokret 1848. i 1849. godine* (Zagreb, 2000) 309-315.

¹¹ O nacrtima školskih osnova Franje Klaića, Ivana Vončine i Ivana Filipovića vidi Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva V.* (Zagreb, 1911) 41-45., 69-73., 74-89.

¹² Erich Zöllner, Therese Schüssel, *Povijest Austrije* (Zagreb, 1997) 258.

¹³ O Eötvösevom školskom zakonu vidi: Franka Bauk, *Povijest školstva i prosvjete u Međimurju* (Čakovec, 1992) 49-51. Osim u Međimurju Eötvösev školski zakon bio je djelomično na snazi i u Rijeci. Vidi Milivoj Čop, *Riječko školstvo 1848-1918.* (Rijeka, 1988) 116-117.

¹⁴ Vidi: *Povijest Austrije*, 258., 275.; William M. Johnston, *Austrijski duh: Intelektualna i društvena povijest 1848-1938.* (Zagreb, 1993) 73.

U Banskoj Hrvatskoj potpuni uvjeti za reformu školstva bili su ispunjeni nakon donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, kojom je Hrvatskoj dana autonomija u zakonodavstvu i upravi na području bogoštovlja i nastave. Nakon što je 1873. godine postao ban, Ivan Mažuranić je predstojniku odjela za bogoštovlje i nastavu Pavlu Muhiću i njegovom savjetniku Janku Jurkoviću dao zadaću da sastave nacrt za novu školsku osnovu.¹⁵ Tijekom travnja 1874. godine Mažuranić je sazvao stručnu konferenciju na kojoj se raspravljalo o tom nacrtu s ciljem da se on uobliči u zakonsku osnovu. Uz Mažuranića i dva predstavnika odjela za bogoštovlje i nastavu (Pavla Muhića i Janka Jurkovića) na toj su konferenciji još sudjelovali dva školska nadzornika iz Vojne krajine (Živko Vukasović i Andrija Knežević), dva ravnatelja zagrebačkih škola (Franjo Petračić i Franjo Klaić), profesor realke Ivan Stožir, dijecezanski školski nadzornik Adolf Weber i učitelj Ivan Filipović.¹⁶ Oni su tijekom travanja 1874. zajedno s vladinim predstavnicima kreirali novu školsku zakonsku osnovu, kojoj je završni oblik dao Janko Jurković.¹⁷

Nakon što je Franjo Josip dao predsankciju za zakonsku osnovu, Mažuranić ju je 19. kolovoza 1874. godine predao u saborsku proceduru. Zakonodavni odbor kojim je predsjedao Ivan Vončina unio je manje izmjene i dopune u osnovu, te je ona nakon toga dana saboru na raspravu.¹⁸

Prema *Zakonu ob ustroju pučkih škola i preparandijah*¹⁹ svrha pučkog školstva je religijski i moralni odgoj djece i obrazovanje za građanski život. Posebno je naglašeno da osim "duševnih" škola kod učenika treba razvijati i "tjelesne sile", tako da je od 1874. godine kao obavezan predmet u škole uvedena tjelovježba. Osnovne škole su se po novom zakonu dijelile na opće i građanske, građanske škole su bile uglavnom više djevojačke škole koje su sada bile uključene u sustav pučkog školstva. Uspostavom općih četverorazrednih pučkih škola ukinuta je gotovo stogodišnja razlika između trivijalnih i glavnih škola. Zakonom se također ne prave bitne razlike između seoskih i gradskih škola, što je bio slučaj u svim prethodnim školskim sustavima i u svim predloženim osnovama. Na taj se način htjela dati općenitost školstvu i

¹⁵ Cuvaj VI., 362. Pavao Muhić bio je odjelni predstojnik za bogoštovlje i nastavu još od listopada 1871. godine, a tu dužnost je obnašao do studenog 1881. godine.

¹⁶ Cuvaj VI., 362-363. Filipović je u pismu od 5. svibnja 1874. godine Stjepanu Basaričeku ovako opisao rad te konferencije i predloženu osnovu: "Prođe li osnova onako, kako ju je izradila komisija pod predsjedništvom samoga bana, onda možemo za prvi početak posve zadovoljni biti. Nije doduše sve, kako mi učitelji želimo, i u mnogom bi pogledu bolje moglo biti, ali nije opet ni sve tako loše, da se ne bi ipak zakon naprednim nazvati mogao. Škola će biti prilično emancipirana." *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (ur. Dragutin Franković, Zagreb, 1958) 161.

¹⁷ *Prema hrvatskom građanskom društvu*, 404.

¹⁸ Cuvaj VI., 367.

¹⁹ *Zakon* iz 1874. navodim prema Cuvajevoj *Gradi za povijest školstva* VI. (435-454.). O školskom zakonu iz 1874. vidi: *Prema hrvatskom građanskom društvu*, 404-405.; *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, 164-166.

izjednačiti sve učenike u obrazovanju bez obzira na mjesto pohađanja škole. Opće škole su mogle imati od jednog do četiri učitelja, s tim da čim je u nekoj školi tri godine zaredom bilo više od 80 učenika na jednog učitelja, trebalo je zaposliti drugog učitelja i tako za svakih 80 učenika. Svaki od tih učitelja trebao je predavati u posebnoj učionici. Time se htjela izbjeći pretrpanost škola koja je uz nepolazak nastave bila jedan od glavnih problema tadašnjeg školstva.²⁰ Mjesta koja su imala preko tri tisuće stanovnika obavezno su morala imati opću pučku školu sa četiri učitelja.

Sve škole koje su se barem djelomično financirale državnim ili općinskim novcem bile su javne i besplatne i samim tim otvorene za svu djecu. Škole koje se nisu uzdržavale na taj način bile su privatne škole. Crkvenim općinama je bilo dozvoljeno da uzdržavaju konfesionalne škole, ali javnost je tim školama bila dana samo ukoliko su zadovoljile određene zakonske uvjete. Za mjesta u kojima su do 1874. godine radile dvije konfesionalne škole preporučeno je spajanje u jednu javnu školu. U svim javnim školama učitelji su morali biti one vjeroispovijesti koje je bila većina učenika. Već se iz ovih odredbi vidi da se zakon nikako ne može nazvati "bezzvierskim", kakvim su ga označili njegovi crkveni kritičari koji su pružali veliki otpor donošenju zakona. Pored toga Crkva je i dalje bila nadležna za nastavu vjeronauka i knjige koje su se koristile u toj nastavi. Mažuranićeva sekularizacija obrazovnog sustava prije svega se odnosila na državno preuzimanje uprave i nadzora nad školama, dok religijski karakter školstva nije doveden u pitanje,²¹ ali i to je bio veliki pomak u modernizaciji jer je ipak došlo do ključne funkcionalne diferencijacije kojom je država preuzela glavnu brigu o odgoju i obrazovanju.²²

Svako mjesto u kojem je bilo barem 40 školskih obveznika trebalo je imati pučku školu, no ukoliko za to nije bilo sredstava, više obližnjih mjesta moralo je podići zajedničku školu. Sredstva za podizanje i održavanje škola trebale su osigurati same školske općine. U tu svrhu svaka školska općina morala je imati blagajnu, iz koje su se između ostalog izdvajali i novci za učiteljske plaće. Za siromašne školske općine bila je predviđena financijska pomoć iz državne blagajne. Svaka školska općina morala je imati školski

²⁰ Na nemoguće uvjete rada u učionicama učitelji su neprekidno upozoravali tijekom šezdesetih godina. "Zavirimo u naše pučke učione. Tu ima u pojedinim razredih do i preko 100 učenikah strpano i to tako, da ni pravo stojati, a kamo li kod pisanja i računanja pravo sjediti mogu." "Što je uzrok, da naše pučke učione pravo nenapreduju", *Napredak* 19 (1861) 293.

²¹ Crkvi je bilo omogućeno da intervenira kod vlade ukoliko je religijski karakter bio ugrožen. "Crkvenim oblastim pripada pravo obavješćivati se putem svojih organa o religioznom i čudorednom stanju škole, ter prama opaženim nedostatkom tražiti lieka kod zemaljske vlade." Cuvaj VI., 453.

²² Dalibor Čepulo smatra da su Mažuranićeve reforme općenito zaostajale u stupnju sekularizacije za tadašnjim austrijskim liberalnim zakonodavstvom, a najizraženije sustavno odvajanje države od crkve vidi upravo u školskom zakonu iz 1874. godine. Vidi "Središte i periferija: europske odrednice Mažuranićevih reformi ustroja vlasti i građanskih prava u Hrvatskoj 1873-1880.", *Knjiga sažetaka I. kongresa hrvatskih povjesničara* (Zagreb, 1999) 107

odbor koji je upravljao školom i morao se sastajati svakih mjesec dana. Stalni članovi odbora su bili načelnik općine, učitelj, župnik i školski patron dok su se ostali članovi birali svake tri godine.²³ Zadaća školskog odbora je bila: vođenje brige o stanju škole i njezinu pohađanju, predlaganje novih učitelja, upravljanje školskom blagajnom, nadziranje rada učitelja i posredovanje između njega i roditelja.

Županijski školski odbor morao se sastajati barem dva puta godišnje, a činili su ga: županijski školski nadzornik, po jedan predstavnik vjeroispovijesti koja na županijskom školskom području ima barem tisuću vjernika, dva pučka učitelja izabrana na godišnjim učiteljskim sastancima i šest predstavnika iz županijskog školskog nadzorništva.²⁴ Putem županijskih školskih nadzornika, koji su kao i učitelji bili zemaljski činovnici, vlada je imala kontrolu nad čitavim školskim područjem Banske Hrvatske. Njihova dužnost je bila: nadziranje svih javnih i privatnih škola na svom području,²⁵ stručno savjetovanje učitelja, izvještavanje vlade o stanju škola, nadziranje rada općinskih školskih odbora, predsjedanje županijskim učiteljskim sastancima i vođenje brige "za svekoliko znanstveno i moralno stanje svih pučkih škola."²⁶ U školskoj hijerarhiji moći županijski nadzornici su bili vrlo visoko pozicionirani, jedina instancija kojoj su bili odgovorni bila je zemaljska vlada, odnosno njen odjel za bogoštovlje i nastavu. Prema novom zakonu vlada je imala sve ključne ovlasti u pitanju školstva. Ona je određivala nastavne programe i udžbenike za pučke škole te vršila vrhovni nadzor nad školstvom i rješavala sva stručna i disciplinarna pitanja.

Za rješavanje problema nepolaska škola, novi je zakon ponudio niz mjera. One su se sastojale u nizu sankcija prema roditeljima ili starateljima koji nisu redovito ili nisu uopće slali djecu u školu. Budući da je osnovno školstvo postalo obavezno, roditelji su bili dužni slati djecu u školu. Ukoliko to ne bi činili, općinski školski odbor ih je bio dužan opomenuti. Ako nakon opomene i dalje ne bi slali djecu u školu, morali su platiti novčanu kaznu od 1 do 10 forinti,²⁷ a ukoliko to ne bi mogli platiti, mogli su biti kažnjeni s jednim ili dva dana zatvora. U najdrastičnijim slučajevima država si je uzela za pravo da roditeljima oduzme djecu i osigura im novog skrbnika. Ove mjere pokazuju da je država svojim djelokrugom moći prešla i granicu obitelji i na taj se način postavila iznad nje kao vrhovni autoritet u pitanju odgoja i obra-

²³ Broj tih promjenjivih članova kretao se od dva do pet, a ovisio je o veličini školske općine. Budući da je rad u školskom odboru bio besplatan, uvedene su i određene novčane kazne za neopravdano odbijanje članstva u odboru, a kretale su se od 5 do 40 forinti. Na taj se način htjelo povećati učinkovitost rada školskih odbora.

²⁴ Bilo je osam takvih županijskih školskih nadzorništava: varaždinsko, zagrebačko, križevačko, riječko, bjelovarsko, požeško, osječko i vukovarsko.

²⁵ Sve škole su trebali obići barem jednom godišnje.

²⁶ Cuvaj VI., 451.

²⁷ Novac od globe trebao je odlaziti u blagajnu školske općine.

zovanja. Crkva i obitelj koje su u tradicionalnom društvu imale ključnu ulogu u socijalizaciji djece, u modernom su građanskom društvu tu funkciju morale prepustiti odgojno-obrazovnom sustavu.

Uz nepolazak škole veliki problem je bio nekontinuirano obrazovanje. Tako se događalo da čak i ona djeca koja su polazila školu nakon nekoliko godina nepolaska škole više nisu znala pisati.²⁸ Zbog toga je u novom zakonu dosta pažnje posvećeno opetovnicama koje su trebale osigurati barem djelomičnu permanentnost obrazovanja. Opetovana obuka je trajala dvije godine, a bila je obavezna za svu djecu koja su završila opću pučku školu. Ta obaveza se odnosila i na šegrte i trgovačke naučnike, a ukoliko bi njihovi nadređeni onemogućavali polazanje opetovnice, mogli su biti novčano kažnjeni od 20 do 50 forinti. Nastava u opetovnicama se odvijala dva puta tjedno po dva školska sata. U javnim pučkim školama najmanja tjedna satnica je bila 20, a najviša 25 školskih sati. Slobodni dani u tjednu su bili četvrtak i nedjelja.

Učitelji i učiteljice su novim školskim zakonom postali javni činovnici i kao takvi za svoj posao su bili odgovorni zemaljskoj vladi. Glavni uvjet za zapošljavanje učitelja ili učiteljica u pučkim školama bila je završena javna preparandija na području Austro-Ugarske Monarhije, s tim da su svi kandidati morali znati hrvatski jezik. Odluku o namještanju i otpuštanju pomoćnih učitelja donosio je županijski školski nadzornik, dok je o zapošljavanju stalnog učitelja na javnim općinskim pučkim školama odlučivala zemaljska vlada na prijedlog školskog odbora. U školama sa više učitelja ravnatelj je obavezno morao biti izabran iz redova učitelja. Učitelji i učiteljice na taj su način dobili strukovnu samostalnost. Zakonom je pokušano rješavanje redovitog isplaćivanja učiteljskih plaća na taj način da su ih školske općine bile dužne učiteljima isplatiti svaki mjesec unaprijed. Zakonom su učiteljice izjednačene u plaći s učiteljima, što je Mažuranićev zakon svrstavalo među rijetke zakone u Evropi koji na taj način nisu vršili diskriminaciju učiteljica.²⁹ No diskriminacija u obrazovanju žena bila je prisutna u niz drugih slučajeva. Tako je npr. srednje i visoko obrazovanje bilo onemogućeno ženama, jer nisu mogle pohađati gimnazije i sveučilište. Zakonom su djelomično omogućeni i uvjeti za strukovnu autonomiju učitelja i učiteljica, koja je uz sekularizaciju bila najveći doprinos školskog zakona iz 1874. godine.

²⁸ To je bilo najvidljivije prilikom novačenja mladića. Tako je prema statistici iz 1873. samo 14,3 posto vojnih novaka iz Banske Hrvatske znalo pisati, dok je u isto vrijeme čak 98,5 posto novaka iz donje Austrije bilo pismeno. Iza Banske Hrvatske nalazile su se samo Galicija, Kranjska, Bukovina te na samom dnu te ljestvice Dalmacija sa samo 4,3 posto pismenih novaka. Iz Češke je npr. dolazilo 81 posto pismenih novaka, a iz Ugarske 36 posto. Vidi "Pismeni vojnici", *Školski prijatelj* 13 (1874) 208.

²⁹ U austrijskom dijelu Monarhije i većini zapadnih zemalja učiteljice su primale za petinu manju plaću od svojih muških kolega.

3. Slavonsko pučko školstvo (1875.-1885.)

Veliki problem provedbi školskog zakona u Slavoniji³⁰ predstavljalo je teško zatečeno materijalno stanje školstva. Naime prema novom školskom zakonu školske zgrade i učione trebale su zadovoljavati niz novih uvjeta.³¹ Mnoge stare zgrade više nisu odgovarale zakonskim uvjetima, a za njihovu obnovu ili izgradnju nije bilo dovoljno novaca te je taj bitni dio provedbe zakona tekao vrlo sporo. "Riedke občine nastoje popravljati školske sgrade, krečiti, čistiti, snažno držati školske prostorije, pribavljati u pravo vrijeme sve što škola treba: drva za ogriev, vodu za piće, pokusni školski vrt."³² Uz to, nakon donošenja školskog zakona povećana je skrb za higijenske uvjete u školama i zdravlje učenika. Briga o tjelesnoj i zdravstvenoj sposobnosti učenika bila je određena i samim zakonom.³³ Zbog loših zdravstvenih prilika u školama ponovno je bio aktualiziran prijedlog o liječničkom nadzoru škola koji je još 1871. iznio Ivan Dežman na predavanju u sklopu prve učiteljske skupštine u Zagrebu.³⁴ Tako je pedagoški zbor pozvao slavonski liječnički zbor da im pomogne u utvrđivanju prioriteta za poboljšanje zdravstvenih uvjeta u učionicama i školskim zgradama.³⁵

Stalne godišnje kontrole školskih županijskih nadzornika također su trebale doprinijeti poboljšanju uvjeta za rad u školama. Inače, tijekom 1875. postavljeni su novi školski nadzornici za sva tri slavonska školska nadzorništva.³⁶ Zakonom je bilo određeno da plaće županijskih nadzornika budu 1000 i 1200 forinti godišnje, dok su se godišnje plaće učitelja općih pučkih škola kretale od 350 do 700 forinti i ovisile su o kategorizaciji škola.³⁷

³⁰ Pod slavonskim školstvom u ovom radu podrazumijevam prostor požeškog, osječkog i vukovarskog školskog nadzorništva. Preustrojtvo uprave 1886. požeškom i vukovarskom školskom nadzorništvu pripojeni su susjedni dijelovi bivše Vojne krajine. O slavonskom školstvu u 18. i 19. stoljeću vidi knjigu Krunoslava Tkalca, *Školstvo Slavonije u 18. i 19. st.* (Županja, 1973).

³¹ "Sgrade pučkih škola moraju stajati na shodnih i zdravih mjestih, moraju biti suhe, svjetle i provjetrive te imati dovoljno prostora za mladež." Cuvaj VI., 435.

³² Mijat Stojanović, "Nekoliko iskrenih rieči o zaprekah, stojećih na putu uspješnomu razvitku našega narodnjega školstva", *Napredak* 5 (1876) 81.

³³ "Vremenito ili trajno izključuju se od polazka pučkih školah djeca, koja su kužno bolesna ili inače radi znatne kakove tjelesne mahne ili duševne bolesti, za svrhe nastave ili polaženje škole nesposobna." Cuvaj VI., 436.

³⁴ *I. obća hrvatska učiteljska skupština u Zagrebu* (Zagreb, 1871) 162.

³⁵ Prema opisu slavonskog liječničkog zbora u većini učionica vladali su ovaki uvjeti: "Isto tako dokazalo se je opetovano, da po mnogih školskih sobah ogrievala ništa nevaljaju, jerbo su ponajviše kukavni, starnom popucani i ilovačom namazani pećnjakovci, iz kojih prodiru u školsku sobu dim i ugljični kis, te ju napunjuju škodljivimi plinovi. Takodjer nisu riedke školske sobe, u kojih nije pod od dasaka, već od nabijene zemlje." "Slavonski liječnički zbor o predlozih hrv. pedagog.-književnog zbora." *Napredak* 19 (1877) 296.

³⁶ Za požeško školsko nadzorništvo za županijskog nadzornika bio je imenovan Đuro Balog, za osječko Stjepan Grotić, a za vukovarsko Dimitrije Vurdelja. Cuvaj VII., 8-12

³⁷ Cuvaj VI., 447., 451.

Postavljanje školskih nadzornika izazvalo je polemiku između *Napretka* i *Školskog prijatelja* u kojem se tvrdilo da se kriterij izbora županijskih školskih nadzornika sveo na “protekciju i rodbinstvo”.³⁸

Provedba reforme bila je usporena i zbog nedovoljnog angažmana političkih općina. Tako je u uvodniku prvog broja *Napretka* iz 1877. kao glavna prepreka provedbi školskog zakona navedena slaba suradnja političkih općina s mjesnim školskim odborima.³⁹ Tako je u jednom dopisu iz 1879. nemar općinskih vlasti za školstvo naveden kao jedan od glavnih uzroka neprovođenja školskog zakona iz 1874. godine. “U prvom je redu zapostavljanje kompetentnosti općinskih školskih odbora; na drugom bezobzirnost, nehajstvo i samovolja općinskih poglavarstva; a na trećem popustljivost, površnost i djelomice nekorektan postupak kralj. podžupanija.”⁴⁰ No da i školski odbori nisu bili učinkoviti pokazuje naredba kojom je određeno novčano kažnjavanje za nedolaženje na sjednice školskih odbora. Ta naredba je putem okružnica bila poslana svim općinskim poglavarstvima.⁴¹ Budući da su školske blagajne bile prazne, učitelji su tražili da sudjeluju u donošenju općinskog proračuna u kojem su se jedino mogla osigurati sredstva za škole.⁴² Uz teško materijalno stanje glavni problem reformi školstva predstavljao je slab polazak škole. Najslabiji polazak škole bio je u vrijeme sezonskih poljoprivrednih radova kada je većina seoskih učenika cjelodnevno pomagala svojim roditeljima.

U periodu Mažuranićeve reforme školstva povećana pažnja počela se posvećivati i vođenju preciznije statistike. Tako je 1879. prvi put objavljeno cjelovito *Izvješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji*⁴³ za 1876, 1877. i 1878. godinu. Nakon tog izvješća 1886. godine izašlo je još preciznije izvješće o stanju školstva.⁴⁴

Iako je Mažuranićev period banovanja bio od 1873. do 1880., za gornju granicu analize uzeo sam 1885. godinu, jer se do te godine mogu pratiti neposredni učinci Mažuranićeve reforme školstva. U osamdesetim godinama dolazi do određenih promjena u školstvu u odnosu na Mažuranićevo raz-

³⁸ Vidi “Školski prijatelj u opoziciji s vladom Napredkom i samim sobom”, *Napredak* 33 (Zagreb, 1875) 527-528. Da je postavljanje školskih nadzornika bilo uvjetovano političkim okolnostima, pokazuje smjenjivanje svih školskih županijskih nadzornika 1886. godine. Čuvaj VII., 367.

³⁹ *Napredak* 1 (1877) 2.

⁴⁰ “Dopis iz Slavonije”, *Napredak* 29 (1879) 467-469.

⁴¹ *Okružnice pučke škole Dalj*, Arhiv Školskog muzeja u Zagrebu. O djelovanju tadašnjih školskih odbora vidi izlaganje Josipa Klobučara “Školski odbori i njihovo djelovanje”. *Napredak* 6 (1879)

⁴² Josip Klobučar, “Općina i škola” 13 (1877) 197.

⁴³ *Izvješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1877-8.* (Zagreb, 1879)

⁴⁴ *Izvješće o stanju školstva u Hrvatskoj i Slavoniji svršetkom školske godine 1884-5.* (Zagreb, 1886)

doblje, no one se intenziviraju tek nakon 1885. godine i svoju kulminaciju dosežu donošenjem školskog zakona 1888. godine, ali i školski zakon iz 1888. u svojim bitnim odrednicama ostaje na tragu zakona iz 1874. godine, tako da se učinci Mažuranićeve reforme školstva slobodno mogu pratiti čak do kraja 19. stoljeća.

Kao donju granicu analize slavonskog pučkog školstva uzeo sam 1875. godinu jer je "Hrvatski pedagoški književni sbor" tada objavio *Statistiku narodnjega školstva u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji*,⁴⁵ koja doduše nije precizna i pouzdana kao kasnija izvješća iz 1879. i 1886. godine, ali nam ipak daje određenu sliku stanja pučkog školstva u godini donošenja školskog zakona.⁴⁶ Jedan od bitnih pokazatelja učinkovitosti školske reforme jest rast broja pučkih škola, stoga sam u tablici 1 usporedio broj pučkih škola u pojedinim školskim nadzorništva 1875. i 1885. godine.⁴⁷

Broj pučkih škola u šk. nadzorništva 1875. i 1885.

Tablica 1.

Šk. nadzorništvo	1875.	1885.
Požeško	26	46
Vukovarsko	96	122
Osječko	107	144
Ukupno	229	312

U svim školskim nadzorništva povećao se broj škola. Najveći porast broja škola bio je u osječkom školskom nadzorništva gdje je tijekom deset godina otvoreno 37 novih škola. No sam prikaz kretanja broja škola u periodu od 1875. do 1885. nije dovoljan pokazatelj učinkovitosti reforme, jer su sa zakonom o pučkom školstvu postavljeni novi, viši standardi za održavanje nastave. Školske zgrade su npr. trebale zadovoljiti određene zdravstvene i higijenske uvjete, a mnoge stare zgrade su bile srušene ili napuštene kao neadekvatne.⁴⁸ Ako pogledamo podatke u tablici 2 koja pokazuje stanje školskih

⁴⁵ *Statistika narodnjega školstva u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1875)

⁴⁶ *Statistika narodnjega školstva* iz 1875. ima posebnu vrijednost jer su njoj po prvi put popisane i škole u Dalmaciji. Uz to za Bansku Hrvatsku dani su precizni opisi stanja škola i školskog osoblja (školske zgrade, školski vrtovi, imena učiteljica i učitelja, učiteljske plaće, broj obveznika i polaznika). Na nedostatke te statistike upozorili su i sami izdavači, a to su: nepotpun pregled privatnih škola i neprecizan broj učenika i učenica.

⁴⁷ Podatke za 1875. preuzeo sam iz *Statistike narodnjega školstva* (str. 229), a podatke za 1885. iz *Izvješća 1884/5.* (str. 17).

⁴⁸ Vidi *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (168.) i *Prema hrvatskom građanskom društvu* (410.).

zgrada, učionica i školskih vrtova,⁴⁹ dobivamo potpuniju sliku o stanju školstva u Slavoniji u školskoj godini 1884/5.

Školske zgrade, učionice i školski vrtovi šk. god. 1884.-5.⁵⁰

Tablica 2.

Šk. nadzor.	br. škola	br. šk. zgrada	stanje školskih zgrada			br. šk. soba	br. igrališta	br. šk. vrtova	pčelinjaci
			dobro	srednje	loše				
Požeško	46	43	27	13	3	63	25	31	16
Osječko	144	145	64	45	36	186	8	89	18
Vukovarsko	122	112	94	16	2	148	25	96	9

Broj škola je u većini školskih nadzorništvu veći od broja zgrada, što je najvidljivije u srijemskoj županiji dok je u osječkom školskom nadzorništvu bila samo jedna zgrada više od škola. No kada se pogleda kvaliteta tih zgrada, vidimo da je u toj županiji čak 25 posto zgrada u lošem stanju te taj višak od jedne zgrade vjerojatno predstavlja školsku zgradu koja zbog lošeg stanja nije bila u upotrebi. Najkvalitetnije zgrade nalazile su se u vukovarskom nadzorništvu, u kojem je bilo 84 posto dobrih i samo 2 posto loših zgrada. U tom nadzorništvu je i najveći postotak školskih vrtova i veliki broj igrališta, što pokazuje da je vukovarsko školsko nadzornništvo bilo najbliže željenom učinku reforme školstva. Situacija je bila dobra i u požeškoj županiji u kojoj je najbolji postotak u broju igrališta i pčelinjaka.

Kada se podaci o stanju školskih zgrada usporede s onima iz 1878. godine, tada se ipak vidi određeni napredak. Tako je od 1878. do 1885. izgrađeno ili stavljeno u upotrebu 38 novih školskih zgrada. Dok je 1878. bilo 35,5 posto dobrih zgrada 1885. ih je bilo 61,6 posto. To znači da su uvjeti za odvijanje nastave u tom razdoblju djelomično poboljšani.⁵¹

Broj škola u odnosu na površinu školskog nadzorništvu jedan je od najboljih pokazatelja o stanju školstva u određenom školskom nadzorništvu. Kao najčešći uzrok napolaska nastave navodio se nedostatak škola te velika udaljenost škola od boravišta polaznika i neprohodnost puteva za vrijeme obilnijih padalina tijekom zime i jeseni. Stoga sam u tablici 3 iznio podatke o gustoći pučkih škola i postotku polaska nastave u slavonskim školskim nadzorništvima za školsku godinu 1884/5.⁵²

⁴⁹ Zakonom iz 1874. određeno je da uz svaku pučku školu mora "biti školski vrt, zatim gombalište i zdenac za piće i kućnu porabu učiteljevu." Cuvaj VI. 438. Naredbom odjela za bogoštovlje i nastavu iz 1878. određeno je da se uređenje školskih vrtova mora provoditi prema knjizi *Školski vrt* autora Erazma Schwaba. O školskim vrtovima vidi: Janko Benković, "Kako da se urede školski vrtovi", *Napredak* 8-9 (1876); Davorin Trstenjak, *Školski vrt u selu* (Zagreb, 1883); "Naši školski vrtovi", *Narodne novine* 109 (1884).

⁵⁰ *Izvjeshće 1884-5.*, 36. i 44.

⁵¹ Postotke sam izračunao prema podacima iznesenim u *Izvjeshću 1877-8.* (str. 29) i *Izvjeshću 1884-5.* (str. 36)

⁵² *Izvjeshće 1884-5.*, 17. i 60.

Gustoća pučkih škola i polazak nastave u šk. god. 1884.-5.

Tablica 3.

Šk. nadzorništvo	Površina u km ²	br. stanovn.	br. škola	škola/km ²	stan./školi	br. polaz.	% polaz.	polaz / šk.
Požeško	2 379,56	75 257	46	51,73	1 636	4 855	83,7	105
Osječko	4 781,61	180 463	144	33,22	1253	13 688	87,4	95
Vukovarsko	2 476,95	121 893	122	20,30	999	11 243	91,3	92

Analiziramo li gustoću škola, vidimo da je ona bila najpovoljnija u vukovarskom školskom nadzorništvu. U njemu je na dvadeset kilometara kvadratnih dolazila po jedna škola. Najgora situacija bila je u požeškom nadzorništvu gdje je jedna škola dolazila na pedeset kilometara kvadratnih. Najviše škola u odnosu na broj stanovnika imalo je vukovarsko nadzorništvo. U njemu je na svakih tisuću stanovnika bila jedna škola. To je školsko nadzorništvo imalo i najveći postotak polaska nastave od 91 posto. Vukovarsko je nadzorništvo imalo i dobar omjer polaznika po školi. Tako je u njemu na jednu školu dolazilo 92 polaznika, što je s obzirom na visoki postotak polaznosti nastave odličan prosjek. Budući da su u tim nadzorništvima prevladavale škole s jednim učiteljem ili učiteljicom, mnoge su učionice bile pretrpane, na što su i upozoravali mnogi učitelji u dopisima u školskim časopisima *Napredak* i *Hrvatski učitelj*.

Uz do sada navedene podatke nezaobilazni pokazatelj stanja pučkog školstva je broj učiteljskog osoblja u određenom školskom području. Učiteljsko osoblje u pučkim školama činili su: učitelji i učiteljice, vjeroučitelji, pomoćni učitelji i učiteljice te podučitelji i podučiteljice. Broj učiteljskog osoblja po jednoj školi i broj učenika po jednoj učiteljskoj osobi najbolji je pokazatelj kvalitete nastave u određenom školskom nadzorništvu. Za uočavanje pomaka u modernizaciji školstva važan je i broj ženskog učiteljskog osoblja, koje je kroz svoju emancipaciju doprinosilo ukupnoj demokratizaciji građanskog društva. Uz te podatke naveo sam i broj učiteljskih stanova po školskim područjima, koji pokazuje kvalitetu života učiteljskog osoblja.⁵³ Dobru strukovnu organiziranosti tadašnjih slavonskih učitelja i učiteljica potvrđuje i održavanje treće opće učiteljske skupštine u Osijeku.⁵⁴

⁵³ Školskim zakonom iz 1874. određeno je da uz svaku pučku školu mora biti izgrađen i učiteljski stan, koji su učitelji i učiteljice koristili besplatno. Uz to učitelji su imali pravo na "drva za ogriev i na selu po mogućnosti vrt." Cuvaj VI., 448.

⁵⁴ Treća učiteljska skupština u Osijeku (1878) održavala se u vrijeme bosansko hercegovačke krize zbog čega je glavina učitelja doputovala preko Pečuha. Skupštini je bilo nazočno oko šesto učitelja i učiteljica, što je prilično velik broj prisutnih s obzirom na ratne okolnosti u kojima je bilo mobilizirano oko osamdeset učitelja. Vidi *III. obća hrvatska učiteljska skupština u Osijeku* (Zagreb, 1879)

Broj učiteljskog osoblja pučkih škola u šk. god. 1884.-5.⁵⁵

Tablica 4.

Šk. nadzorništvo	br. škola	muško uč. osoblje	žensko uč. osoblje	ukupno uč. osoblje	uč. stanovi	br. osoblja / šk.	br. učenika / uč. osobu
Požeško	46	40	19	59	41	1,28	82
Osječko	144	146	37	183	137	1,27	75
Vukovarsko	122	116	31	147	104	1,20	76

Najmanje učiteljskog osoblja po školi dolazilo je u vukovarskom školskom nadzorništvu, samo 1,2, što ne znači da je tamo bio i najizraženiji nedostatak učitelja, već da su prevladavale škole s jednim učiteljem ili učiteljicom. Slična je situacija bila i u drugim školskim područjima. Zasigurno bolji pokazatelj kvalitete nastave je broj učenika-polaznika po jednom prosvjetnom djelatniku na određenom školskom području. Prema tim podacima najbolja situacija je bila u osječkom nadzorništvu, gdje je u prosjeku na jednog prosvjetnog djelatnika dolazilo 75 polaznika. Najlošija situacija je bila u požeškom školskom nadzorništvu, gdje je na jednu učiteljsku osobu dolazilo 82 polaznika. Ako se još uzme u obzir i slab postotak polaska nastave, ta brojka bi bila znatno veća kada bi se gledao ukupni broj školskih obveznika. Stoga brojka od 76 polaznika po prosvjetnom djelatniku u vukovarskom školskom nadzorništvu, s obzirom na visok postotak polaska, i nije tako visoka. Inače, većina tih brojki je bila u okviru zakona kojim je bilo propisano da se na svakih 80 učenika zaposli novi učitelj ili učiteljica. Broj učiteljskih stanova također pokazuje da se zakon i tu poštivao, jer je većina učitelja i učiteljica očito imala školski stan. Naime u broju učiteljskog osoblja nalazili su se i vjeroučitelji, te podučitelji i pomoćni učitelji koji prema zakonu nisu imali pravo na stan. Najveći postotak ženskog učiteljskog osoblja nalazimo u požeškom nadzorništvu - 32 posto. U osječkom i vukovarskom školskom nadzorništvu taj se postotak kretao oko 20 posto.

Radi dobivanja što potpunije slike o stanju školstva nakon provedene školske reforme, u tablici 5 prikazao sam vjersku strukturu učenika-polaznika pučkih škola.⁵⁶ Nažalost iz statističkih podataka iznesenih u *Izvjешćima* nije moguće utvrditi koliko su škole bile multikonfesionalne, odnosno kakva je bila njihova vjerska struktura na mikro-razini. No zakonom je jasno utvrđeno da su javne pučke škole otvorene za svu djecu bez obzira na njihove vjerske razlike.

⁵⁵ *Izvjешće 1884-5.*, 36. i 49.

⁵⁶ *Izvjешće 1884-5.*, 74.

Vjerska struktura učenika pučkih škola u šk. god. 1884.-5.

Tablica 5.

Šk. nadzorništvo	katolici	pravoslavni	evangelici	židovi
Požeško	4 433	1 009	136	104
Osječko	13 139	2 611	295	536
Vukovarsko	6 226	6 924	444	164
Ukupno	23 798	10 544	875	804

Broj učenika katoličke vjeroispovijesti bio je najveći u osječkom školskom nadzorništvu, oni su činili 79 posto od ukupnog broja učenika na tom području. Najmanji postotak učenika katolika bio je na vukovarskom području, gdje su činili 45,5 posto. Upravo je u tom školskom nadzorništvu bilo najviše polaznika pravoslavne vjeroispovijesti, koji su na tom području činili 50,3 posto školskih polaznika. Njihov postotak je bio najmanji u osječkom nadzorništvu, gdje su činili 15,7 posto. Broj evangelika bio je također najveći u vukovarskom školskom nadzorništvu - 3,2 posto od ukupnog broja polaznika. Učenici židovske vjere bili su najbrojniji na osječkom školskom području gdje su činili 3,2 posto.

Usporede li se podaci iz 1885. s podacima iz 1878. najveći pomak ostvaren je u povećanju broja učenika pravoslavne vjere.⁵⁷ Taj porast može se tumačiti kao uspjeh Mažuranićeve reforme školstva, jer prije nje veliki broj pravoslavnih školskih obveznika nije polazio školu.

Broj učenika prema materinskom jeziku u šk. god. 1884/5. iznio sam u tablici 6. U njoj hrvatski jezik obuhvaća i srpski jezik, kako je i bilo navedeno u *Izvješću* iz 1886. godine.⁵⁸ Postotak učenika koji su govorili hrvatski (srpski) jezik iznosio je 75 posto. Drugi jezik po raširenosti je bio njemački sa 16,2 posto govornika, zatim je slijedio mađarski koji je govorilo 5 posto učenika. Od slavenskih jezika najveći postotak imao je češki jezik s 2,7 posto govornika među polaznicima. Ovi podaci nam između ostalog pokazuju i to da je strah od germanizacije i mađarizacije zapravo bio prilično pretjeran.

Broj učenika pučkih škola prema materinskom jeziku šk. god. 1884.-5.

Tablica 6.

Šk. nadzorništvo	hrvatski (srpski)	češki	rusinski	njemački	mađarski	ostali jezici
Požeško	4 174	836	-	378	286	8
Osječko	12 865	141	4	2 651	868	52
Vukovarsko	9 939	3	269	2 834	665	48
Ukupno	26 978	980	273	5 836	1 819	108

⁵⁷ *Izvješće 1884-5.*, 74.

⁵⁸ *Izvješće 1884-5.*, 75.

4. Zaključak

Iz iznesenih podataka može se zaključiti da je Mažuranićeva reforma školstva tijekom deset godina ipak napravila određene pomake u modernizaciji slavonskog pučkog školstva. Ti pomaci nisu samo vidljivi iz podataka o povećanju broja škola, već i iz drugih podataka koji pokazuju poboljšanje u stanju školstva na različitim razinama od školskih zgrada do učiteljskog osoblja. Jedan od najboljih pokazatelja pozitivnih učinaka Mažuranićeve reforme pučkog školstva je povećanje broja učenika i učenica u periodu od 1875. do 1885. godine. Godine 1875. bilo je 15 463 polaznika pučkih škola, a deset godina kasnije taj se broj gotovo udvostručio, jer je 1885. godine 29 786 učenika i učenica polazilo slavonske pučke škole.⁵⁹ Povećanje od 48 posto polaznika svakako je jedan od najvećih uspjeha Mažuranićeve reforme školstva, ali čak i s takvim povećanjima modernizacija školstva 1885. godine još je uvijek bila gotovo na početku,⁶⁰ jer je ukupna kvaliteta tadašnjeg slavonskog školstva bila na vrlo niskoj razini u usporedbi sa školstvom razvijenih dijelova Habsburške Monarhije.

Summary

INFLUENCES OF MAŽURANIĆ'S SCHOOL REFORM ON THE ELEMENTARY SCHOOLING IN SLAVONIA (1875-1885)

The modernisation of educational systems, characterised by secularisation and democratisation, commenced in most European countries in the second half of the 19th century. It began in Croatia in 1874 when the Law Governing Primary Education was passed. Prompted by the liberal reforms carried out in the Austrian part of the Monarchy, Viceroy Ivan Mažuranić tried to implement the secularisation of education in Croatia after the Law had been passed.

By analysing the implementation of the school reform between the years 1875 and 1885, the author tried to ascertain its effects on education in Slavonia. During this period a partial modernisation of the schooling in Slavonia occurred. Nevertheless, if we compare the schooling in Slavonia with the education in the more developed parts of the Habsburg Monarchy, its quality was still relatively low.

⁵⁹ Podatke za 1875. preuzeo sam iz *Statistike narodnjega školstva* (str. 229), a podatke za 1885. iz *Izvješća 1884/5.* (str. 60).

⁶⁰ To najbolje pokazuje usporedba postotka nepismenih stanovnika 1880. godine s nekim dijelovima Monarhije. Dok su Donja i Gornja Austrija te godine imale samo 8,5 posto nepismenih u Banskoj Hrvatskoj bilo ih je 73,9 posto, a do 1890. taj se veliki postotak smanjio samo za sedam posto. Vidi Suzana Leček, "Pokušaj smanjivanja nepismenosti u Banskoj Hrvatskoj početkom 20. stoljeća", *Radovi* 26 (1993) 138-139.